

Od imperiálneho spôsobu života k ekologickému socializmu

Peter Daubner

Peter Daubner: Od imperiálneho spôsobu života k ekologickému socializmu [From an imperial way of life to ecological socialism]. In: *Ostium*, vol. 19, 2023, no. 4. (review study)

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

U. BRAND, M. WISSEN: *Imperiální způsob života: Každodenní život a ekologická krize kapitalismu*. Preložil Michal Jurza. Praha, Neklid 2022. 412 s.

Úvod

V environmentálnej filozofii existuje konsenzus v tom, že súčasný spôsob života ľudskej civilizácie nezadržateľne smeruje ku globálnej environmentálnej katastrofe. Etablovaný kapitalistický systém neponúka žiadnu alternatívu k environmentálne deštruktívnym silám nadprodukcie, nadmernej masovej spotreby a neudržateľnému exponenciálnemu ekonomickému rastu. Súčasný spôsob života ľudskej civilizácie označuje autorská dvojica U. Brand a M. Wissen v prelomovej knihe adjektívom *imperiálny*. V monografii *Imperiálny spôsob života* s podtitulom *Každodenný život a ekologická kríza kapitalizmu* títo autori z prostredia radikálnej post-marxistickej lavice naznačujú, nadväzujúc na mysliteľov ako K. Marx, A. Gramsci, P. Bourdieu, K. Polanyi alebo M. Foucault, že by sme o imperializme v 21. storočí mali uvažovať zásadne inak. Tento text je recenznou štúdiou ich monografie. Cieľom textu je kritická reflexia východísk a premís, ale aj konceptu „imperiálneho spôsobu života“ ako takého. Kriticky budem reflektovať aj závery a návrhy, ktoré obaja autori predložili.

Globálna environmentálna kríza ako dôsledok kapitalistického rozvoja

V súčasnosti neexistuje ani žiadny dostatočne presvedčivý dôvod domnievať sa, že sa v blízkej budúcnosti vyhneme klimatickému kolapsu, pretože globálna kapitalistická ekonomika naďalej využíva masívnu spotrebu fosílnych palív, a to aj napriek neustálym varovaniam, vedeckým poznatkom, ale aj verejnému odporu. Niekoľko desaťročí ľudstvo vytrvalo ignoruje vedecké prognózy, ktoré naznačovali ohrozenie ľudskej civilizácie v dôsledku jej imperatívov rastu, ktorý narúša planetárny ekologický systém.[1] Globálna environmentálna kríza, ako „súčasť polyvalentnej krízy súčasného kapitálu“[2], je čoraz komplexnejšia, je produktom deštruktívnej a rýchlo sa globalizujúcej kapitalistickej ekonomiky, ktorá v zásade nepozná iné zákony než svoju vlastnú snahu o exponenciálnu expanziu.[3] Zdá sa, že globálny kapitalizmus s jeho systémovými imperatívmi rozkladá všeobecné podmienky produkcie a reprodukcie ľudského života a prírodného prostredia, čím vystavuje ľudské, ale aj neľudské bytosti vážnemu existenčnému ohrozeniu. Globálny kapitalizmus na to, aby fungoval, musí neustále akumulovať kapitál, neustále expandovať, vyhľadávať nové spotrebné trhy, vnucovať svoje imperatívy novým územiám, ale aj životným sféram, všetkým ľudským bytostiam a prírodnému prostrediu.[4] „Najlepší zo všetkých svetov sa stal tým najhorším,“

tvrdí B. Latour.[5]

Kým v prvej úvodnej kapitole *Medze spôsoby života* autori definujú ciele a štruktúru knihy a svoje základné východiská, v druhej kapitole *Mnohopočetné krízy a sociálno-ekologická transformácia* sa autori zameriavajú na fenomén „mnohopočetnosti“ kríz, keďže svet čelí viacerým krízam súčasne a tieto krízy sú, podľa autorov, riešené autoritárskym spôsobom. U. Brand a M. Wissen píše: „Mnohopočetné krízy nadobúdajú v rôznych krajinách, populačných skupinách a u jednotlivcov množstvo veľmi odlišných podôb, napriek tomu však možno hovoriť o kríze celosvetovej. (...) Mnohopočetné krízy dneška znamenajú krízu globálneho rozvojového modelu ako celku.“^[6] Okrem toho, podľa týchto autorov, prežívame „krízu zvládania kríz“, „krízu hegemonie“ a „krízu štátu“ zároveň. Odpoveďou politických i akademických elít na tieto krízy je však len zhoda v tom, že tieto krízové javy je možné riešiť prostredníctvom ekologickej modernizácie (ekologizácie) národných hospodárstiev. Prekonanie imperiálneho spôsobu považujú autori za predpoklad sociálno-ekologickej transformácie.

Klasické teórie o imperializme začali vznikať v období, kedy bol kapitalizmus relatívne rozvinutý iba v niektorých častiach planéty; v epoche, kedy mal kapitalizmus od globálneho univerzálneho ekonomického systému naozaj ešte veľmi ďaleko. Vychádzalo sa z predpokladu, že kapitalizmus je len akýsi regionálny alebo lokálny fenomén. E. M. Wood tvrdí, že K. Marx však bol v 19. storočí jasnozrivý v prognóze, že sa kapitalizmus a jeho logika postupne rozšíria po (takmer) celej planéte.^[7] No ako kapitalizmus expandoval do globálnych rozmerov, rozsah ekonomických procesov začal konkurovať prírodným cyklom planéty a otvoril, tak ako nikdy predtým, reálnu možnosť planetárnej (globálnej) ekologickej katastrofy.^[8] Expanzia kapitalistických imperatívov a ich šírenie po planéte v interakcii s prírodou a jej silami má za dôsledok deštrukciu životného prostredia ako vedľajší, nezamýšľaný efekt kapitalistického „rozvoja“. Je pravdepodobné, že sa blížíme k ireverzibilnému klimatickému bodu zvratu, po ktorom sa môžu na planéte rozpútať také ekologicke procesy, ktoré nebude možné zvládnuť a v dohľadnej dobe nebude možné obnoviť prírodný systém planéty tak, aby bol priaznivý k ľudstvu a k biodiverzite, druhovej rozmanitosti.^[9]

Antropocén a imperiálny spôsob života

Klasické marxistické koncepcie imperializmu, ktoré boli pôvodne sformulované a rozvíjané v prvej polovici 20. storočia, nechápu imperializmus ako transhistorickú politickú formu ani ako štátnu politiku, ale ako „zvláštnu etapu vo vývoji kapitalizmu“^[10], ako najvyšší stupeň, resp. ako posledné štádium kapitalizmu. Skutočnou iróniou dejín je, že v dôsledku globálnej environmentálnej krízy, môže byť naozaj posledné, keďže súčasná geologická epocha, hoci z perspektívy stratigrafie ide len o „mrknutie geologického času“^[11], označovaná ako *antropocén*, „môže byť najkratšou geologickou érou zo všetkých, vzhľadom na zvyšujúce sa riziko náhle, nelineárnej zmeny, ktorá môže narušiť podmienky rozkvetu ľudskej civilizácie.“^[12] To, čomu ľudstvo ako biologický druh v tejto kríze čelí, je endemické ničenie prírody v podobe šiesteho masového vymierania druhov a rapidná degradácia planetárnych ekosystémov, od ktorých závisí životaschopnosť ľudského prežitia.^[13] „Environmentálna kríza je v tomto zmysle antropogénnym fenoménom, ktorý je nielen fyzickým a biologickým, ale rovnako socio-ekologickým.“^[14] Epocha antropocénu, podľa V. Bělohradského, „vek, kedy hrozí, že človek svojou činnosťou nezvratne prekročí limity a učiní Zem neobývatelnou“^[15]; geologická epocha, v ktorej sa ľudstvo stalo „hlavnou geologickou silou“^[16], však na mimoriadne zložité otázky ponúka mimoriadne jednoduché odpovede.

Koncept antropocénu totiž redukuje veľmi zložitú mozaiku ľudskej činnosti v spleti života na abstraktnú a homogénnu ľudskosť. Antropocén nie je len pomenovaním pre jednu geologickú epochu. J. W. Moore tvrdí, že koncept antropocénu konceptuálne odstraňuje kapitalizmus, imperializmus, rasizmus, kolonializmus, patriarchát či všetky formy nadvlády, nátlaku a vylúčenia, ale aj také procesy ako industrializácia, komodifikácia, privatizácia, akumulácia či exploatacia, z nášho uvažovania o svete a mieste ľudstva v ňom.^[17] Práve kolonializmus viedol k rapidnému

ekonomickému posilneniu európskych štátov a bol nevyhnutnou podmienkou vzniku a rozvoja priemyselnej revolúcie. Kolonializmus v 16. a 17. storočí totiž pripravil pôdu pre neskoršiu industrializáciu. Permanentne akcelerujúci spoločenský, technologický, ekonomický vývoj (najmä) západných (európskych) krajín, ktorých aktivity najviac ovplyvnili planétu Zem v uplynulých dvoch storočiach, by nebol vôbec možný bez nerovnej výmeny (kapitálu, zdrojov, pracovnej sily, negatívnych externalít) s krajinami globálneho Juhu.[18] Túto rozvojovú dynamiku je nevyhnutné považovať za princíp, ktorý poháňa motor povojnovej „veľkej akcelerácie“ až do súčasnosti.[19]

Koncept antropocénu je preto „fundamentálne buržoázny“ v tom zmysle, že zastiera historické špecifiká kapitalizmu a s tým súvisiacu nevyslovenú implikáciu, že za súčasné ekologické rozpory globálneho kapitalizmu sú zodpovední všetci ľudia *en bloc*. [20] Tento koncept tým, že ľudstvo, teda „anthropos“, chápe ako nejaký homogénny celok. „Anthropos je (...) spoločensko-politický faktor, ktorého planetárna sila nie je homogénna.“ [21] Koncept antropocénu teda nijak neproblematizuje sociálne nerovnosti, diferencované ekologické stopy, odcudzenie, vykorisťovanie a štrukturálne násilie vpísané do strategických vzťahov nadvlády, moci a kapitalistickej produkcie. Sú to totiž hodnoty, kultúrne rámce, vzorce správania, dominantné ekonomické či filozofické paradigmy, náboženské ilúzie, spotrebné návyky a imperiálne životné stratégie tejto civilizácie, ktoré tvoria dominantný konceptuálny rámec antropocénu. V skratke, koncept antropocénu je založený na systematickom a koncepcnom vylúčení kapitalizmu a jeho imperatívov. Fungovanie globálneho kapitalizmu a jeho logiky drvivá väčšina antropocénnych mysliteľov analyzujúcich súčasnú epochu ľudskej civilizácie z nejakého ťažko pochopiteľného dôvodu v podstate ignoruje.

Podobne ako J. W. Moore uvažujú aj U. Brand a M. Wissen, keď upozorňujú, že v diskusii o antropocéne sa zabúda na to, že tu nepôsobí iba „ľudstvo“ ako nejaká chimérická entita (či „ľudstvo“ ako „abstrakcia“ povedané jazykom K. Marxa); vplyv človeka na životné prostredie je totiž vždy spoločensky sprostredkovaný mocenskými, triednymi, genderovými či rasovými reláciami v globálnom meradle. A práve o toto podľa autorov primárne ide; antropogénny vplyv na planétu ľudí v kapitalistických spoločenských formáciách globálneho Severu je totiž neporovnateľný s vplyvom príslušníkov im podriadených „rozvíjajúcich sa“ spoločností globálneho Juhu. [22] „Imperiálny spôsob života (...) predpokladá kontrolovaný prístup k lacným zdrojom, väčšinou v krajinách globálneho Juhu. To znamená, že uhlíková alebo ekologická stopa imperiálneho spôsobu života je mnohonásobne vyššia, než je bežné v krajinách globálneho Juhu.“ [23] Podľa U. Brand a M. Wissena je to práve tento nerovný imperiálny vzťah medzi globálnym Severom a Juhom, ktorý by mal byť kľúčový pre akúkoľvek diskusiu o antropocéne, a teda aj o konkrétnej zodpovednosti za bezprecedentnú deštrukciu životného prostredia.

Nejde tu už o veľmocenský imperializmus alebo o uvažovanie o monopolistickom štádiu kapitalizmu. [24] Imperializmus veľmocí bipolárneho sveta nahradili „tekuté“ a hybridné „glokálne imperializmy“, založené na nerovnováhe v globálnej sieti ekonomických vzťahov. [25] Imperiálny spôsob života je „hlboko zakorenený v politických inštitúciách, v ekonomike, kultúre a mentalite; je zakorenený i v spôsoboch, ako ľudia vidia sami seba a svoje postavenie vo svete; a je zakorenený v záujmoch príslušných politických a spoločenských aktérov a v praxi každodenného života.“ [26] Tento spôsob života je zásadnou podmienkou reprodukcie kapitalistických spoločenských formácií na celej planéte. „Zakladá sa na diskurzoch a svetonázoroch, upevňujú ho inštitúcie a prax a je výsledkom sociálnych konfliktov v občianskej spoločnosti a v štáte. Je založený na nerovnosti, moci a nadvláde, niekedy sa spolieha na násilie a tieto sily zároveň tiež vytvára.“ [27]

Uvažovanie o imperializme ako o špecifickom spôsobe života možno vystopovať už u zakladateľa politickej ekológie A. Gorza v jeho textoch zo 70. rokov 20. storočia: „Imperialistický svet ako celok, teda všetky jeho krajiny a vzájomne posplietané spoločenské triedy, vytvorili spôsob života, ktorý sa nikdy nebude dať rozšíriť na celú planétu.“ [28] Imperiálny spôsob života, spôsob produkcie a spotreby kapitalistických krajín globálneho Severu – kapitalizmus, ktorý je založený na logike

neobmedzenej akumulácie (kapitálu, ziskov a komodít atď.), exploatacie a plytvania prírodnými zdrojmi, na masovej spotrebe, ktorá predstavuje *sine qua non* akumulácie, a deštrukcie životného prostredia – sa nemôže rozšíriť na celú planétu bez deštruktívneho environmentálneho kolapsu.[29] Pretože biosféra nedokáže zabezpečiť materiálne suroviny potrebné na neobmedzenú produkciu a ani absorbovať kvantitatívne významný a prirodzenými procesmi prakticky nerozložiteľný odpad, ktorý po sebe kapitalistický rast vo forme vedľajšieho produktu zanecháva.[30] To je dôvod, prečo súčasné ekonomické a politické systémy čelia dvojitému riziku. Súčasný spôsob života kapitalistických spoločností je ohrozený súbežným prekračovaním limitov surovín a limitov schopnosti planetárneho systému absorbovať všetky antropogénne vplyvy a environmentálne záťaž, ktorým je tento systém vystavený.[31] Expanzia imperiálneho spôsobu života do každého kúta planéty preto nie je možná.

Externalizácia ako kľúčový princíp imperiálneho spôsobu života

Monografia má za cieľ lepšie porozumieť „globálnej konštelácii moci a nadvlády, ktorá sa reprodukuje – pomocou (...) stratégií, spôsobov praxe i nezamýšľaných dôsledkov – na všetkých priestorových a spoločenských úrovniach: od tela, mysle a každodennej praxe cez regióny a národné organizované spoločnosti až po širšie neviditeľné a vedome skryté štruktúry, v ktorých sa uskutočňujú globálne vzťahy.“[32] A jej predmetom v zásade je „preskúmať prax každodenného života a sociálnych i medzinárodných mocenských vzťahov, ktoré ich skryto ovplyvňujú, pričom vytvárajú a udržiavajú nadvládu nad ľuďmi a prírodou.“[33] V tomto zmysle sa „imperiálny spôsob života“ autorom javí ako „ústredný problém“, keďže reprodukuje deštruktívne spoločensko-prírodné vzťahy, ktoré zahŕňajú, o. i. aj transfery biofyzikálneho materiálu. Tento *modus operandi* spôsobil krízu globálnych rozmerov vo forme klimatických zmien, deštrukcie ekosystémov, sociálnej polarizácie či geopolitického napätia. Tieto fenomény sú produktom práve tohto spôsobu života.

Je potrebné upozorniť, že uvažovanie o ekologických rozmeroch imperialismu nie je nové. Väzby medzi spoločenskou nadvládou a ekologickou degradáciou pretrvávajú v novom ekologickom imperializme našej doby, v ktorom sa všetky tieto dynamiky navzájom spájajú a posilňujú.[34] O imperiálnom spôsobe života píše aj K. Saito. Podľa neho konštantným presúvaním ekologických rozporov[35] a ich „zneviditeľňovaním“ v kapitalistickom centre sa súčasný kapitalistický poriadok javí ako mimoriadne atraktívny pre širokú škálu spoločenských tried v krajinách globálneho Severu. To uľahčuje udržiavanie spoločenského a politického konsenzu ohľadom hegemonie kapitalizmu v kapitalistickom centre paralelne s tým, ako sú skutočné náklady kapitalistického vývoja externalizované na periférii, v krajinách globálneho Juhu.[36] J. Purdy tvrdí, že v tomto zmysle to, čo sa v ekonomických analýzach považuje za negatívnu externalitu; to, čo je v trhových transakciách „neviditeľné“, je svet, v ktorom je umiestnená celá kapitalistická činnosť.[37] Je to pretrvávajúca mocenská asymetria, ktorá umožňuje niektorým štátom bohatého Severu preniesť negatívne „externality“ na krajiny chudobného Juhu prostredníctvom extraktivismu.[38] Externalizáciu chápu U. Brand a M. Wissen komplexne ako kľúčový princíp, ktorý významným spôsobom prispieva k reprodukcii kapitalistického spôsobu výroby a spotreby.[39] V procesoch vyvlastňovania a vykorisťovania kapitalistické súkromné vlastníctvo vyčerpáva environmentálne podmienky života a snaží sa toto ničenie externalizovať do širšej sociálnej a ekologickej sféry na globálnej báze.[40] Je to práve praktická nemožnosť „internalizovať externality“, absencia tých racionálnych praktík, ktoré by legitimizovali a legalizovali rozdiel medzi internalitami a externalitami, ktorá je z perspektívy politickej filozofie rozhodujúcou charakteristikou antropocénu.[41]

Imperiálny spôsob života je založený na exkluzivite. Je udržateľný iba vtedy, keď existuje nejaké „inde“; miesto, kam je možné (a nevyhnutné) prenášať (externalizovať) náklady. Toto „inde“ sa však čoraz rýchlejšie zmenšuje, preto je tento spôsob života neudržateľný. Iba pred polstoročím bola materiálová náročnosť globálneho kapitalizmu približne tretinová oproti súčasnému stavu.[42] Jadro kapitalizmu tak musí stabilizovať svoj spôsob života prostredníctvom izolácie a exklúzie. Normy

produkcie a spotreby globálneho Severu rozvíjané spolu s kapitalizmom sa stali univerzálnymi, no môžu byť udržiavané iba za cenu ďalšieho systémového násillia, ekologickej deštrukcie a ľudského utrpenia stále v menšej časti globálneho Juhu. Ak sa chceme vyhnúť najhorším scenárom, musíme prestať dúfať, že sa nám podarí presvedčiť pracujúce triedy globálneho Severu, aby prejavili solidaritu s krajinami globálneho Juhu, ktoré znášajú najhoršie prejavy klimatických zmien, hoci za nie sú zodpovedné.^[43] Dôsledky klimatických zmien sú totiž pre tých, ktorí žijú „niekde inde“, otázkou života a smrti. Sú to tí „iní“, ktorí trpia najviac; a sme to „my“, ktorí z imperiálneho spôsobu života prinášajúceho prosperitu, najviac profitujeme. Ako uvádza B. Horyna: „Environmentálna kríza je krízou prosperity; obrovská miera blahobytu, ktorú západný svet dosiahol v priebehu niekoľkých minulých storočí na úkor iných – prírody, iných kultúr, rôznych generácií vlastnej kultúry (...); environmentálna a klimatická kríza je preto aj krízou výsad jednej skupiny nad ostatnými.“^[44] Bezproblémový prístup k „lacným“ komoditám a k „lacnej“ pracovnej sile „niekde inde“ (najmä v bývalých kolóniách krajín globálneho Severu) je organizovaný a kontrolovaný prostredníctvom globálneho trhu, podporovaného vojenskou silou a asymetrickými mocenskými vzťahmi medzi štátmi, ktoré sú formalizované a inštitucionalizované v medzinárodných politických, ekonomických a v neposlednom rade vojenských organizáciách.^[45]

Kritická reflexia konceptu imperiálneho spôsobu života

V tretej kapitole *Koncept imperiálneho života* autori podrobnejšie vymedzujú koncept imperiálneho spôsobu života ako organizačného princípu v rámci každodenného života v kapitalizme. Tento inovatívny koncept poukazuje na to, že produkčné, spotrebné a distribučné normy a princípy sú zabudované do politických, ekonomických, ale i kultúrnych štruktúr každodenného života obyvateľstva v krajinách globálneho Severu. Koncept imperiálneho spôsobu života je však až príliš simplifikujúci. Po prvé preto, že implicitne predpokladá neoliberalnú formu subjektivity, ktorou je „manažérske ja“; a tým v podstate ignoruje „rozštiepenie neoliberalného subjektu“ a s ním súvisiacu „etiku individualizovanej zodpovednosti“.^[46] Je totiž nepochybné, že časť globálnej spoločnosti v každodennej praxi, v spôsobe svojho života uplatňuje ekologickú etiku zahŕňajúcu spoločný zmysel členstva v ľudskom spoločenstve prepojenom s prírodnými podmienkami, resp. etiku environmentálnych cností, ktorá sa objavila ako morálna odpoveď na antropogénnu environmentálnu krízu a hrozby antropocénu.^[47] Pre tú väčšiu časť však aj naďalej platí, že sa riadi konzumom, chamtivosťou, hladom po moci, rastovým fetišizmom, hedonizmom a „psychologickými slabosťami“.^[48] Po druhé, koncept imperiálneho spôsobu života je problematický preto, že je založený na striktnej dichotómii globálneho Severu a globálneho Juhu. Globálne ľudstvo totiž z perspektívy marxistickej politickej ekológie možno klasifikovať na: (1.) imperialistickú buržoáziu, ktorá dominuje globálnemu systému ako celku a je totožná s nadnárodnou kapitalistickou triedou^[49], ktorá predstavuje „segment svetovej buržoázie, ktorý reprezentuje nadnárodný kapitál“^[50]; (2.) pracujúcu triedu centrálnych krajín kapitalistického jadra, ktorá profituje zo zvyšovania reálnych miezd a relatívne akceptuje etablovaný (imperiálny) spôsob života; (3.) závislé buržoázie periférie, ktorých miesto je v systéme vymedzené medzinárodnou delbou práce; (4.) pracujúcu triedu na periférii, ktorá je vystavená vykorisťovaniu v dôsledku charakteru kapitalistickej štruktúry a svojej historickej podriadenosti; (5.) vykorisťovaných roľníkov na periférii; (6.) vykorisťovateľské triedy na periférii.^[51] „K tomu všetkému je potrebné pridať rozmanité spôsoby, ktorými ľudia vytvárajú osobité životné priestory odrážajúce ich špecifické názory na správny vzťah k prírode a vhodné formy ľudského spolužitia, ako aj ich mentálne koncepcie týkajúce sa toho, v čom spočíva materiálne uspokojujúca a zmysluplná forma každodenného života.“^[52] Svet je *prima facie* komplexnejší, z hľadiska triednej stratifikácie zložitejší a z hľadiska spôsobov života jednotlivcov rozmanitejší, než to predpokladajú U. Brand a M. Wissen. Ich publikácia je, napriek tomu mimoriadne užitočným príspevkom k diskusii o nevyhnutnosti sociálno-ekologickej transformácie. Je to zároveň relatívne presná diagnóza doby; epochy globálnej krízy, v ktorej môžeme pozorovať „bezprecedentnú akumuláciu rozporov, ktorá je výsledkom autoritárskej politiky, čoraz viac založenej na vykorisťovaní prírody a na sociálnej nerovnosti“.^[53]

A to aj preto, že U. Brand a M. Wissen sa nemýlia v tom, že súčasná veda v súvislosti s diskusiou o spoločenskej transformácii nedostatočne reflektuje „otázky dosiahnutia spravodlivosti, dobrého života pre všetkých, ochrany pred mocou a nadvládou a v rámci tohto úsilia aj o zmeny vlastníckych vzťahov“.[54] Autori v tomto kontexte odmietajú populárny projekt zeleného kapitalizmu, pretože je „len“ pokračovaním imperiálneho spôsobu života a problém produkcie a externalizácie sociálno-ekologických nákladov nie je podľa nich možné riešiť pomocou ekologickej modernizácie národného hospodárstva. „Zelený kapitalizmus nakoniec ani účinne nezvládne ekologickú krízu, ani neznižuje nerovnosť, nielen aby vytvoril dobré životné podmienky pre všetkých; namiesto toho bude vytvárať a externalizovať nové sociálno-ekologické náklady.“[55] Je to nová zeleno-kapitalistická imaginácia, ktorá podriaďuje celú prírodu abstraktnej ekonomizujúcej logike.[56] Projekt zeleného kapitalizmu je projektom reformy globálneho kapitalizmu ako ekologicke priateľského. Podľa tejto koncepcie musí biznis vyrábať a používať zelené (environmentálne šetrné) technológie a spotrebitelia ich musia používať. Z tohto konceptu však úplne vypadli sociálne vzťahy a ich potrebná transformácia. Od ľudí sa očakáva iba zmena spotrebných návykov a zmena životného štýlu.[57]

Štvrtá kapitola *Historický vývoj imperiálneho života* a piata kapitola *Globálna univerzalizácia a prehlbovanie imperiálneho spôsobu života* ponúkajú historický exkurz do vzniku tohto spôsobu života od jeho koloniálnych počiatkov v 16. storočí cez „dlhé“ 19. storočie a postupnú univerzalizáciu imperiálneho spôsobu života v 20. storočí až po jeho súčasnú hegemonnú podobu v 21. storočí. Štvrtá politicko-ekonomická kapitola sa zameriava na epochu fordizmu, pre ktorú boli špecifické procesy zefektívňovania a racionalizácie zamerané na zvyšovanie produkčných kapacít a vznik a rozvoj priemyselného poľnohospodárstva. Počas tejto epochy bol „fordistický triedny zmier inštitucionalizovaný prostredníctvom korporativizmu, ktorý zladil formy urovnávania triedneho konfliktu s požiadavkami na nerušenú akumuláciu kapitálu“.[58] Piata kapitola je venovaná kríze fordizmu, ktorá sa začína v 70. rokoch 20. storočia, a vzostupu environmentálnych hnutí, ktoré spochybňujú vieru v pokrok. Napriek tomu sa však imperiálny spôsob života ďalej univerzalizoval a zároveň prehlboval. V rámci siedmej kapitoly *Imperiálny motorizmus* je témou prudký nárast počtu vyprodukovaných terénnych automobilov a na zdroje a emisie náročných športových úžitkových vozidiel (SUV), ktorý je „skvelou ukážkou imperiálneho spôsobu života a jeho smerovania k univerzalizácii“.[59] Vzostup motorizmu transformoval aj modality subjektivity neoliberalného kapitalizmu, ktoré sa vytvárajú prostredníctvom triednych a genderových vzťahov. Súčasná snaha o ekologizáciu motorizmu prostredníctvom technologicky fixovaných stratégií (napr. prechod na elektromobilitu) je podľa autorov „pokusom o udržanie imperiálneho spôsobu života“.[60] Ekologická modernizácia (ekologizácia) jednotlivých odvetví hospodárstva je teda falošnou, no nie „neúčinnou“ alternatívou, ako autori argumentujú v siedmej kapitole *Falošné alternatívy: Od zelenej ekonomiky k zelenému kapitalizmu?*, v ktorej je spochybňovaný projekt zeleného kapitalizmu, ktorý štrukturálne nerieši základný problém produkcie a externalizácie sociálno-ekologických nákladov.

Solidárny alebo socialistický spôsob života?

Ôsma kapitola *Obrysy solidárneho spôsobu života* je venovaná tým aktérom, ktorí sa neuspokojili s ekologickou modernizáciou imperiálneho spôsobu života a ktorí sa ho snažia prekonať tým, že voči nemu formulujú alternatívy. Kontrahegemonickým projektom, ktorý ako alternatívu k imperiálnemu spôsobu života navrhujú U. Brand a M. Wissen, je, podľa mňa, príliš vágny a abstraktný model „solidárneho spôsobu života“, ktorý možno na tej najvšeobecnejšej rovine chápať ako variáciu na „socialistický experimentalizmus“ A. Honnetha.[61] U. Brand a M. Wissen navrhujú teoretické hľadanie alternatívy k nášmu environmentálne neudržateľnému spôsobu života: „Čo navrhujeme, je pokúsiť sa chápať mnohé alternatívy ako súčasť hľadania solidárneho spôsobu života – celkom iného, totiž spravodlivého, demokratického, mierového a skutočne ekologického modelu prosperity mimo kapitalistickej, patriarchálnej a rasistickej formy vynucovania, mimo nadvládu nad prírodou a jej vykorisťovanie.“[62] Solidárny spôsob života musí uznať základnú zraniteľnosť ľudského života a vytvárať formy spoločenského života, ktorá neohrozuje prírodu.

Jednou z podobných alternatív k imperiálnemu spôsobu života je aj koncept nerastu, ktorý popularizujú najmä J. Hickel[63], K. Saito[64] alebo G. Kallis.[65] Kým pre G. Kallisa je však fundamentálnym problémom exponenciálny ekonomický rast, pre U. Branda a M. Wissena je to externalizácia negatívnych dôsledkov imperiálneho spôsobu života, hoci uznávajú, že „[ú]spech kapitalistickej spoločnosti je založený na inštitucionalizácii imperatívu rastu prostredníctvom komodifikácie čoraz väčšieho počtu oblastí života“.[66] Súčasný kapitalizmus, to je aj konzumerizmus, excesívna masová spotreba a závislosť od fosílnych palív.

Azda najcennejšou súčasťou Marxovho ekologického svetonázoru, ktorý je v súčasnosti v centre akademického záujmu, je vysvetlenie toho, že globálnu environmentálnu krízu spôsobuje kapitalistický spôsob výroby a spotreby, kapitalistický princíp zisku a logika kapitálu ako taká. Marxova materialistická koncepcia dejín bola predsa, podľa najnovších výskumov,[67] úzko a nerozlučne spätá s materialistickou koncepciou prírody, štúdiom prírodných vied a prírodných podmienok výroby, ktoré tvoria súčasť Marxovej kritiky politickej ekonómie.^[68] Z tohto dôvodu nie je globálna ekologická kríza neprekonateľná, pokiaľ totiž ľudstvo radikálne obmedzí a eliminuje logiku kapitálu, môže sa z globálnej environmentálnej krízy vymaniť, tvrdí Ch. Xueming.[69]

Ako jedno z možných alternatívnych riešení globálnej environmentálnej krízy sa preto na normatívnej úrovni ponúka transformácia globálneho kapitalizmu na globálny ekologický socializmus, ktorého cieľom je vytvoriť sociálne spravodlivejšiu, demokratickejšiu a najmä udržateľnú globálnu spoločnosť s hospodárstvom založeným na obnoviteľných zdrojoch energií, ktoré chráni planetárnu biodiverzitu. Je to totiž globálny kapitalistický systém, ktorý, ako tvrdia mnohí, je najväčšou prekážkou na ceste ľudstva k eliminácii ekologickej krízy, udržateľného života a budovaniu skutočne harmonického vzťahu medzi ľudstvom a prírodou. Azda najpregnantnejšie túto hypotézu vyjadril J. B. Foster: „Povaha globálnej environmentálnej krízy je taká, že ide o osud celej planéty a sociálne a ekologické problémy obrovskej zložitosti možno vysledovať k formám výroby, ktoré v súčasnosti prevládajú. Je nemožné zabrániť tomu, aby sa svetová environmentálna kríza postupne zhoršovala, pokiaľ sa základné problémy výroby, distribúcie, technológie a rastu nebudú riešiť v globálnom meradle. A čím viac sa takéto otázky nastolujú, tým viac sa ukazuje, že kapitalizmus je neudržateľný – ekologicky, ekonomicky, politicky a morálne – a musí byť nahradený.“[70] R. G. Peffer v tomto kontexte pripomína, že demokratickejšie, slobodnejšie formy spoločnosti, ktoré prekonajú kapitalizmus, sa môžu a pravdepodobne aj budú vyvíjať. Táto hypotéza nebola s konečnou platnosťou nikdy vyvrátená.[71] Aký by mal byť prvý krok v tomto smere? „Ľudia s hlbokými znalosťami o tom, ako funguje príroda, sa musia spojiť s ďalšími ľuďmi, ktorí majú hlbokú znalosť fungovania inštitucionálnych a administratívnych usporiadaní, ktorí vedia, ako možno mobilizovať vedu a technológiu, ako možno najľahšie organizovať každodenný život a sociálne vzťahy, ako je možné meniť mentálne koncepcie a ako je možné prebudovať produkciu a pracovný proces.“[72]

Záver

Úlohou politickej filozofie v kontexte globálnych hrozieb a výziev antropocénu by mala byť reflexia environmentálnej krízy globálneho kapitalizmu, ktorý je v rozpore s environmentálne udržateľným rozvojom ľudskej civilizácie; a to bez opakovania tragických zlyhaní a defektov východného variantu industriálnej modernity, ktorý sa rozvinul v rámci „reálne existujúceho socializmu“ predchádzajúceho storočia, ktorý bol rovnako ako súčasný kapitalizmus založený na produktivizme. Pokračovanie súčasného spôsobu života väčšiny obyvateľov globálneho Severu, resp. pokračovanie jej životnej stratégie, ktorá zároveň znamená pokračovanie etablovaného ekonomického systému bez radikálnych či revolučných zmien totiž môže potenciálne spôsobiť stav, keď sa planéta Zem, resp. jej prevažná časť, stane pre ľudstvo, a to už v dohľadnej dobe, prakticky neobývateľnou.[73] Problém imperiálneho spôsobu života má aj morálny rozmer, pretože väčšina štátov globálneho Severu dlhodobo žije na úkor ostatných.[74]

Ak je globálny kapitalizmus ako etablovaný hegemonný ekonomický systém, ktorý deštruktívne a

bezohľadne rozkladá komplexný prírodný svet, vo svojej podstate z dlhodobého hľadiska neudržateľný, je nevyhnutné uvažovať o systémových alternatívach; o nových teóriách a modeloch ekonomického, sociálneho a politického svetového poriadku; o takých, ktoré opustia konceptuálne rámce „imperiálneho spôsobu života“, industrializmu a životné stratégie založené na exploatacii ľudskej práce a prírody a extraktivizme jej produktov. V tomto zmysle je monografia U. Branda a M. Wissena mimoriadne prínosným príspevkom do diskusie o možnostiach sociálno-ekologickej transformácie v epoche antropocénu z post-marxistických pozícií. Možno sa K. Saito nemýli, keď tvrdí, že „len návratom k Marxovým vlastným textom je možné ponúknuť pozitívnu víziu budúcej spoločnosti pre antropocén“.[75]

Tento príspevok vznikol s podporou grantu VEGA 2/0072/21: Úlohy politickej filozofie v kontexte antropocénu.

Literatúra

- AMIN, S.: *Modern Imperialism, Monopoly Finance Capital, and Marx's Law of Value*. New York, Monthly Review Press 2018.
- ARRIGHI, G.: *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. London - New York, Verso 2010.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: *Čas pléthokracie: Když části jsou větší než celky a světový duch spadl z koně*. Praha, 65. pole 2021.
- BĚLOHRADSKÝ, V.: Prahy (ne)udržiteľnosti: Antropocén jako politický problém. In: Pokorný, P., Storch, D. et al. (eds.): *Antropocén*. Praha, Academia 2021, s. 508 - 532.
- BENDER, F. L.: *The Culture of Extinction: Toward a Philosophy of Deep Ecology*. New York, Humanity Books 2003.
- BRAND, U. - Wissen, M.: *Imperiální způsob života: Každodenní život a ekologická krize kapitalismu*. Prel. Michal Jurza. Praha, Neklid 2022, s. 87 - 88.
- BRIGGLE, A.: *Thinking Through Climate Change: A Philosophy of Energy in the Anthropocene*. London, New York: Palgrave Macmillan 2020.
- CALLINICOS, A.: *Imperialism and Global Political Economy*. New York, Polity 2009.
- CLARK, B. - FOSTER, J. B.: Ecological Imperialism and the Global Metabolic Rift: Unequal Exchange and the Guano/Nitrates Trade. In: *International Journal of Comparative Sociology*, 50, 2009, No. 3 - 4, s. 311 - 334.
- CRUTZEN, P. J. - STOERMER, E. F.: The „Anthropocene“. In: Robin, L. - Sörlin, S. - Warde, P. (eds.): *The Future of Nature*. New Haven, Yale University Press 2013, s. 479 - 490.
- DANĚK, T. - SLOVÁK, L.: Antropocén jako globální změna pohledu. In: Marek, M. V., *Klimatická změna: Příčiny, dopady a adaptace*. Praha: Academia 2022, s. 267 - 294.
- FOSTER, J. B.: The Ecology of Destruction. In: *Monthly Review*, 58, 2007, No. 9, s. 1 - 14.
- FOSTER, J. B.: *Ecology Against Capitalism*. New York, Monthly Review Press 2002.
- FOSTER, J. B.: *The Return of Nature: Socialism and Ecology*. New York, Monthly Review Press 2020.
- FOSTER, J., B.: *Capitalism in the Anthropocene: Ecological Ruin or Ecological Revolution*. New York, Monthly Review Press 2022.
- FRASER, N.: Climates of Capital: For a Trans-Environmental Eco-Socialism. *New Left Review*, 127, 2021, s. 94 - 127.
- GORZ, A.: *Ekológia a politika: Ekológia a sloboda*. Prel. Silvia Ruppeltdtová. Bratislava, KPTL 2022.
- HAMILTON, C.: *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*. Cambridge, Polity Press 2017.
- HARVEY, D.: *Záhada kapitálu: Přežije kapitalismus svou poslední krizi?* Prel. Rudolf Převrátíl. Praha, Rybka Publishers 2012.
- HAUSER, M.: *Doba přechodu: Tranzitní ontologie a dílo Alaina Badioua*. Praha, Filosofia 2021.

- HAUSER, M.: *Manifest socialistického hnutí: Cíle a strategie socialistů v jednadvacátém století*. Praha, Neklid 2023.
- HICKEL, J.: *Less Is More: How Degrowth Will Save the World*. London, Windmill Books 2021.
- HICKEL, J. – Kallis, G.: Is Green Growth Possible? In: *New Political Economy*, 25, 2019, No. 4, s. 469 – 486.
- HOLLEMAN, H.: *Dust Bowls of Empire: Imperialism, Environmental Politics, and the Injustice of „Green“ Capitalism*. New Haven, Yale University Press 2018.
- HONNETH, A.: *Idea socializmu: Pokus o aktualizáciu*. Prel. Patrícia Elexová. Bratislava, VEDA 2020.
- HORYNA, B. – ŠTAHEL, R.: *Úvod do environmentální politické filosofie*. Praha, Malvern 2023.
- HORYNA, B.: The Political Philosophy of Environmental Loss and Power. In: *Pro-Fil*, 23, 2022, No. 2, s. 1 – 14.
- CHRISTOFF, P., Eckersley, R.: *Globalization and the Environment*. Lanham, Rowman & Littlefield 2013.
- KALLIS, G.: *Na obranu nerůstu*. Prel. Eva Fraňková a Věra Fialová. Praha, Neklid 2022.
- KÜPERS, M., W.: From the Anthropocene to an 'Ecocene' – Eco-Phenomenological Perspectives on Embodied, Anthrocentric Transformations towards Enlivening Practices of Organising Sustainably. In: *Sustainability*, 12, 2020, No. 9, s. 73 – 92.
- LATOUR, B.: *Zpátky na zem: Jak se vyznat v politice Nového klimatického režimu*. Prel. Čestmír Pelikán. Praha, Neklid 2020.
- LÖWY, M.: *Ecosocialism: A Radical Alternative to Capitalist Catastrophe*. Chicago, Haymarket Books 2015.
- LYNAS, M.: *Six Degrees: Our Future on a Hotter Planet*. New York, Harper Perennial 2008.
- MAGDOFF, F. – FOSTER, J. B.: *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and the Environment*. New York: Monthly Review Press 2011.
- MOORE, J., W.: *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London, New York, Verso 2015.
- MOORE, J. W.: The Rise of Cheap Nature. In: Moore, J. W. (ed.): *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Oakland, PM Press/Kairos 2016, s. 78 – 115.
- PEFFER, R. G.: *Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť*. Prel. Richard Cedzo. Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2015.
- PROFANT, T. I.: *Kritika rozvoje: Od kolonialismu k postrozvojové praxi*. Praha, Karolinum 2022.
- PURDY, J.: *After Nature: A Politics for the Anthropocene*. Cambridge – London: Harvard University Press 2015.
- REICHELOVÁ, T.: „Fosilní kapitalismus nezemře přirozenou smrtí.“ Nad limity nenásilí a reformismu na hořící planetě. In: *Kontradikce. Časopis pro kritické myšlení*, 6, 2022, No. 1 – 2, s. 139 – 155.
- ROBINSON, W.: *Transnational Conflicts: Central America, Social Change and Globalization*. London – New York, Verso 2003.
- SAITO, K.: *Karl Marx's Ecosocialism: Capital, Nature, and the Unfinished Critique of Political Economy*. New York, Monthly Review Press 2017.
- SAITO, K.: *Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism*. New York, Cambridge University Press 2022.
- SKLAIR, L.: Svetová revolúcia alebo socializmus, komunita po komunite, v antropocéne?. In: Daubner, P. (ed.): *Idea socializmu? Ku knihe Axela Honnetha*. Bratislava, Filozofický ústav SAV, v. v. i. 2022, s. 23 – 36.
- SUŠA, O.: Věda v oblasti neoliberální transformace. In: Hrubec, M. – Višňovský, E. et al.: *K nové vědecké epoše: Globální srovnání deformací vědy*. Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2023, s. 81 – 96.
- WOOD, E. M.: *Empire of Capital*. London – New York, Verso 2003.
- WOOD, E. M.: *Původ kapitalismu: Delší pohled*. Prel. Rudolf Převrátíl. Praha, Svoboda Servis 2011.
- XUEMING, Ch.: *The Ecological Crisis and the Logic of Capital*. Leiden – Boston, Brill 2017.

P o z n á m k y

- [1] HAUSER, M.: *Doba přechodu: Tranzitní ontologie a dílo Alaina Badioua*. Praha, Filosofia 2021, s. 110.
- [2] HORYNA, B. - ŠTAHEL, R.: *Úvod do environmentální politické filosofie*. Praha, Malvern 2023, 216.
- [3] FOSTER, J. B.: The Ecology of Destruction. *Monthly Review*, 58, 2007, No. 9, s. 1 - 14.
- [4] WOOD, E. M.: *Původ kapitalismu: Delší pohled*. Prel. Rudolf Převrátíl. Praha, Svoboda Servis 2011, s. 84.
- [5] LATOUR, B.: *Zpátky na zem: Jak se vyznat v politice Nového klimatického režimu*. Prel. Čestmír Pelikán. Praha, Neklid 2020, s. 25.
- [6] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života: Každodenní život a ekologická krize kapitalismu*. Prel. Michal Jurza. Praha, Neklid 2022, s. 63.
- [7] WOOD, E. M.: *Empire of Capital*. London - New York, Verso 2003.
- [8] ARRIGHI, G.: *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. London - New York, Verso 2010.
- [9] HAUSER, M.: *Manifest socialistického hnutí: Cíle a strategie socialistů v jednadvacátém století*. Praha, Neklid 2023, s. 72 - 73.
- [10] CALLINICOS, A.: *Imperialism and Global Political Economy*. New York, Polity 2009, s. 5.
- [11] BRIGGLE, A.: *Thinking Through Climate Change: A Philosophy of Energy in the Anthropocene*. London, New York: Palgrave Macmillan 2020.
- [12] CHRISTOFF, P., ECKERSLEY, R.: *Globalization and the Environment*. Lanham, Rowman & Littlefield 2013, s. 6.
- [13] SKLAIR, L.: Svetová revolúcia alebo socializmus, komunita po komunite, v antropocéne?. In: DAUBNER, P. (ed.), *Idea socializmu? Ku knihe Axela Honnetha*. Bratislava, Filozofický ústav SAV, v. i. 2022, s. 23 - 36.
- [14] SUŠA, O.: Věda v oblasti neoliberalní transformace. In: HRUBEC, M. - VIŠŇOVSKÝ, E. et al., *K nové vědecké epoše: Globální srovnání deformací vědy*. Bratislava, Vydavatelstvo Spolku slovenských spisovateľov 2023, s. 87.
- [15] BĚLOHRADSKÝ, V.: *Čas pléthokracie: Když části jsou větší než celky a světový duch spadl z koně*. Praha, 65. pole, s. 19.
- [16] CRUTZEN, P. J. - STOERMER, E. F.: The „Anthropocene“. In: ROBIN, L. - SÖRLIN, S. - WARDE, P. (eds.): *The Future of Nature*. New Haven, Yale University Press 2013, s. 479 - 490.
- [17] MOORE, J. W.: The Rise of Cheap Nature. In: Moore, J. W. (ed.): *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Oakland, PM Press/Kairos 2016, s. 78 - 115.
- [18] DANĚK, T. - SLOVÁK, L.: Antropocén jako globální změna pohledu. In: MAREK, M. V.: *Klimatická změna: Příčiny, dopady a adaptace*. Praha: Academia 2022, s. 267 - 294.
- [19] MOORE, J., W.: *Capitalism in the Web of Life: Ecology and the Accumulation of Capital*. London, New York, Verso 2015.
- [20] MOORE, J. W.: The Rise of Cheap Nature, c. d., s. 78 - 115.
- [21] HORYNA, B. - ŠTAHEL, R.: *Úvod do environmentální politické filosofie*, c. d., 22.
- [22] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d.
- [23] HORYNA, B. - ŠTAHEL, R.: *Úvod do environmentální politické filosofie*. Praha, Malvern 2023, 150.
- [24] CALLINICOS, A.: *Imperialism and Global Political Economy*. New York, Polity 2009.
- [25] BĚLOHRADSKÝ, V.: Prahy (ne)udržitelnosti: Antropocén jako politický problém. In: POKORNÝ, P., STORCH, D. et al. (eds.): *Antropocén*. Praha, Academia 2021, s. 508 - 532.
- [26] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 87 - 88.
- [27] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 90.
- [28] GORZ, A.: *Ekológia a politika: Ekológia a sloboda*. Prel. Silvia Ruppeldtová. Bratislava, KPTL 2022, s. 85.
- [29] LÖWY, M.: *Ecosocialism: A Radical Alternative to Capitalist Catastrophe*. Chicago, Haymarket

- Books 2015. Podobne argumentuje aj T. I. Profant. Pozri: Profant, T. I.: *Kritika rozvoje: Od kolonializmu k postrozvojovej praxi*. Praha, Karolinum 2022.
- [30] BENDER, F. L.: *The Culture of Extinction: Toward a Philosophy of Deep Ecology*. New York, Humanity Books 2003.
- [31] HORYNA, B. - ŠTAHEL, R.: *Úvod do environmentální politické filosofie*, c. d.
- [32] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 33 - 34.
- [33] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 44.
- [34] HOLLEMAN, H.: *Dust Bowls of Empire: Imperialism, Environmental Politics, and the Injustice of „Green“ Capitalism*. New Haven, Yale University Press 2018. K ekologickému imperialismu pozri: CLARK, B. - FOSTER, J. B.: *Ecological Imperialism and the Global Metabolic Rift: Unequal Exchange and the Guano/Nitrates Trade*. *International Journal of Comparative Sociology*, 50, 2009, No. 3 - 4, s. 311 - 334.
- [35] Ekologické rozpory sú v rámci marxistickej ekológie chápané ako tzv. metabolické trhliny.
- [36] SAITO, K.: *Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism*. New York, Cambridge University Press 2022.
- [37] PURDY, J.: *After Nature: A Politics for the Anthropocene*. Cambridge - London: Harvard University Press 2015. F. Magdoff a J. B. Foster uvádzajú, že externality sa v ekonomickom systéme vyskytujú, pretože sú vylúčené zo štruktúry ekonomických nákladov a ziskov celého systému výroby a spotreby, aj keď predstavujú sociálne a environmentálne náklady. Pozri: MAGDOFF, F. - FOSTER, J. B.: *What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism: A Citizen's Guide to Capitalism and the Environment*. New York: Monthly Review Press 2011.
- [38] FRASER, N.: *Climates of Capital: For a Trans-Environmental Eco-Socialism*. *New Left Review*, 127, 2021, s. 94 - 127.
- [39] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 114 - 117.
- [40] FOSTER, J., B.: *Capitalism in the Anthropocene: Ecological Ruin or Ecological Revolution*. New York, Monthly Review Press 2022.
- [41] BĚLOHRADSKÝ, V.: *Prahy (ne)udržitelosti*, c. d., s. 508 - 532.
- [42] HICKEL, J. - KALLIS, G.: *Is Green Growth Possible?* *New Political Economy*, 25, 2019, No. 4, s. 469 - 486.
- [43] REICHELOVÁ, T.: „Fosilní kapitalismus nezemře přirozenou smrtí.“ Nad limity nenásilí a reformismu na hořící planetě. *Kontradikce. Časopis pro kritické myšlení*, 6, 2022, No. 1 - 2, s. 139 - 155.
- [44] HORYNA, F.: *The Political Philosophy of Environmental Loss and Power*. *Pro-Fil*, 23, 2022, No. 2, s. 1 - 14.
- [45] HORYNA, B. - ŠTAHEL, R.: *Úvod do environmentální politické filosofie*, c. d.
- [46] HAUSER, M.: *Doba přechodu*, c. d.
- [47] KÜPERS, M., W.: *From the Anthropocene to an 'Ecocene' - Eco-Phenomenological Perspectives on Embodied, Anthrocentric Transformations towards Enlivening Practices of Organising Sustainably*. *Sustainability*, 12, 2020, No. 9, s. 73 - 92.
- [48] HAMILTON, C.: *Defiant Earth: The Fate of Humans in the Anthropocene*. Cambridge, Polity Press 2017.
- [49] Koncept nadnárodnej kapitalistickej triedy sa používa v neo-gramsciánskych a marxistických analýzach medzinárodnej politickej ekonómie a globalizácie.
- [50] ROBINSON, W.: *Transnational Conflicts: Central America, Social Change and Globalization*. London - New York, Verso 2003, s. 9.
- [51] AMIN, S.: *Modern Imperialism, Monopoly Finance Capital, and Marx's Law of Value*. New York, Monthly Review Press 2018.
- [52] HARVEY, D.: *Záhada kapitálu: Přežije kapitalismus svou poslední krizi?*. Prel. Rudolf Převrtil. Praha, Rybka Publishers 2012, s. 208.
- [53] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 48.
- [54] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 71 - 72.

- [55] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 256.
- [56] FRASER, N.: *Climates of Capital*, c. d., s. 94 - 127.
- [57] SUŠA, O.: *Věda v oblasti neoliberální transformace*, c. d., s. 81 - 96.
- [58] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 151.
- [59] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 207.
- [60] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 232.
- [61] HONNETH, A.: *Idea socialismu: Pokus o aktualizáciu*. Prel. Patrícia Elexová. Bratislava, VEDA 2020.
- [62] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 273 - 274.
- [63] HICKEL, J.: *Less Is More: How Degrowth Will Save the World*. London, Windmill Books 2021.
- [64] SAITO, K.: *Marx in the Anthropocene*, c. d.
- [65] Neustály ekonomický rast sa v prípade bohatých krajín ukazuje ako nepriaznivý dokonca aj z hľadiska kvality života. KALLIS, G.: *Na obranu nerůstu*. Prel. Eva Fraňková a Věra Fialová. Praha, Neklid 2022.
- [66] BRAND, U. - WISSEN, M.: *Imperiální způsob života*, c. d., s. 271.
- [67] SAITO, K.: *Karl Marx's Ecosocialism*, c. d.
- [68] FOSTER, J. B.: *The Return of Nature*, c. d.
- [69] XUEMING, Ch.: *The Ecological Crisis and the Logic of Capital*. Leiden - Boston, Brill 2017.
- [70] FOSTER, J. B.: *Ecology Against Capitalism*, c. d., s. 67.
- [71] PEFFER, R. G.: *Marxizmus, morálka a sociálna spravodlivosť*. Prel. Richard Cedzo. Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2015.
- [72] HARVEY, D.: *Záhada kapitálu: Přežije kapitalismus svou poslední krizi?*. Prel. Rudolf Převrtil. Praha, Rybka Publishers 2012, s. 138.
- [73] LYNAS, M.: *Six Degrees: Our Future on a Hotter Planet*. New York, Harper Perennial 2008.
- [74] HORYNA, B. - ŠTAHEL, R.: *Úvod do environmentální politické filosofie*, c. d.
- [75] SAITO, K.: *Karl Marx's Ecosocialism*, c. d., s. 6.

Ing. PhDr. Peter Daubner
Filozofický ústav SAV, v. v. i.
Oddelenie environmentálnej filozofie
Klemensova 19
811 09 Bratislava
e-mail: peter.daubner@savba.sk
ORCID: 0000-0002-0978-5815